

Ro 434

VERSLAG DER
STUDIÉREIS

INZAKE DE VOORBEREIDING TOT
HET STICHTEN VAN EEN NIEUW
SCHOOLGEBOUW

van L. Koning

1922

UITGAVE VAN DE
AMSTERDAMSCHÉ GRAFISCHE SCHOOL

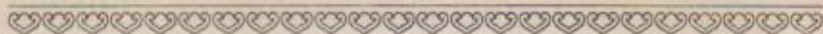
9876

VERSLAG DER
STUDIÉREIS

INZAKE DE VOORBEREIDING TOT
HET STICHTEN VAN EEN NIEUW
SCHOOLGEBOUW

1922
GEDRUKT AAN DE
AMSTERDAMSCHÉ GRAFISCHE SCHOOL

HET TEGENWOORDIGE SCHOOLGEBOUW der Amsterdamsche Grafische School is te klein en een nieuw gebouw is een dringende eisch geworden. Teneinde met een goed doorwerkt plan voor den dag te kunnen komen, achtte het Bestuur der A. G. S., in haar Novembervergadering van 1920, het noodzakelijk, dat de Secretaris onzer school, de heer E. J. Kuipers, als architect, en ondergeteekende, voor het onderwijs, een studiereis zouden maken.

In de eerste plaats werden bezocht het Lyceum en de Ambachtsschool op het Timorplein te Amsterdam; de Ambachtsschool te Alkmaar en de School voor de Grafische Vakken te Utrecht. Bij de bestudeering van den bouw en de inrichting der onderscheidene Scholen, trok vooral de praktische inrichting en de permanente tentoonstellingszaal voor materialenkennis van de Ambachtsschool aan het Timorplein onze bijzondere aandacht. Ons systeem, dat ook door ons in het buitenland werd gevolgd, bestond in het bezoeken van één der beste Scholen voor gewoon onderwijs, één der beste nijverheidsscholen en de inrichtingen voor het grafisch onderwijs.

HET GRAFISCH NIJVERHEIDSONDERWIJS TE PARIJS.

Aan de boulevard Auguste-Blanqui nr 18, te Parijs, bevindt zich een grafische School van beteekenis, n.l. l' Ecole Estienne. Het is een groot gebouw, met een ruim voorplein. Men vindt er alle takken van het grafisch bedrijf vertegenwoordigd, n.l. stempelsnijden voor de typografie en voor het hand- en persvergulden, een lettergieterij, zetterij, drukkerij, binderij, foto-chemigrafie, schrift-lithografie, chromo-lithografie, steengravure, steendrukkerij, hout-, staal- en koper-gravure, dus een groot aantal vakken. De dagschool telt ongeveer tweehonderd leerlingen.

Door den directeur werden wij zeer welwillend ontvangen, hoewel het toen geen officieele bezoekdag was. De school is n.l. voor het publiek te bezichtigen elken eersten Donderdag van de maand. De Estienne-school staat onder gemeentelijk beheer en we hadden van tevoren een schrijven aan den directeur dier school en aan de afdeling onderwijs te Parijs gericht. In de wachtkamer konden wij uitzien op de ruime binnenplaats. We troffen het. De binnenplaats vulde zich nu met leerlingen en wij waren getuige van een gymnastiekles in de open lucht. Men deelde ons mee, dat de ochtenduren voor het theorie en de middaguren voor de praktijk zijn bestemd. Het theoretisch onderwijs omvat het algemeen ontwikkelend

onderwijs, zooals taal, rekenen, natuurkunde en teekenen. Merkwaardig is, dat het teekenonderwijs niet klassikaal wordt gegeven, doch dat de leerlingen van verschillende leeftijden in één klas teekenonderwijs ontvangen. Het onderwijs is ingedeeld in natuur- en pleisterteekenen en in het teekenen van planten en het stijleeren daarvan. De leerlingen hadden een klein teekenbordje op de knieën. Toen wij binnen traden waren alle leerlingen van 13 tot 14 jaar bezig met het teekenen naar één gipsbeeld. Ze zaten in een halven cirkel om het model. In een volgende teekenzaal had elke leerling, van verschillenden leeftijd, een plantje in een vaas met water. Ze teekenden eerst het plantje naar de natuur, stijleerden het daarna en pasten het vervolgens toe als een versiering voor een of ander werk. Er bevinden zich veel leerlingen in de klassen en 't resultaat van 't teekenen is, daar de leerlingen van verschillende leeftijden bij elkaar zijn, natuurlijk ook zeer verschillend. Het trof ons, dat de decoratieve opvatting van de leerlingen heel goed was. Misschien is dat toe te schrijven aan den decoratieven geest van 't Fransche volk. Onze geleider maakte zijn excuus over het verveloos uiterlijk van de school. In geen twintig jaar was er een kwast op de muur geweest en het gevolg was dan ook duidelijk waar te nemen. Er was een groot aantal lokalen

voor theoretisch onderwijs. Een ervan, dat ruim twintig meterlang is, wordt gebruikt voor lezingen en voordrachten. Er is echter een afzonderlijke ingang voor den spreker, zoodat deze dan niet door de zaal met toeschouwers behoeft te gaan, om op het podium te komen. De zaal is theatersgewijze ingericht en voorzien van een projectielantaarn. Ze wordt tevens ook gebruikt voor natuur- en scheikunde. Het laboratorium bevindt zich in een lokaaltje in de onmiddellijke nabijheid dezer zaal. In een groote zaal, bij de binnenplaats wordt eveneens gymnastiek gegeven. Elke leerling ontvangt een uur p.w. gymnastiek. Te ongeveer elf uur kwamen we in de eetzaal. Het is een groot lokaal, waarin tafels zijn aangebracht met marmeren blad, terwijl de banken, die bij de tafels zijn geplaatst, vast aan den grond zijn bevestigd. De leerlingen zijn alle verplicht den maaltijd hier te gebruiken. Aan deze zaal grenst een keuken met groote fornuizen. Drie vrouwen zijn belast met de bereiding van het middagmaal. 's Middags bezochten wij de school voor het praktisch onderwijs. Men liet ons eerst het stempelsnijden zien. Sommige der leerlingen waren bezig met het snijden van stempels in staal voor de typografie, andere maakten stempels in koper voor het hand- en het persvergulden. In de binderij waren de leerlingen zoo geplaatst, dat zij

alle met het gelaat naar het raam waren gezeten. Een groote tafel bevindt zich in het midden van het lokaal, terwijl er tevens een glazen kast aanwezig is om de gereedgemaakte boeken ten toon te stellen. Het persvergulden wordt in een afzonderlijk lokaal onderwezen. In een groote, open kast liggen de stempels, bogen enz. en wel zoodanig, dat men onmiddellijk den stempel kan zien. De stempels worden verwarmd op een daarvoor vervaardigd instrument. Ze liggen naast elkaar en zóó dat alleen de voorkant met de gasvlam in aanraking kan komen. Voor sneevergulden is evenwel een aparte inrichting gemaakt. De afdeeling chemigrafie bestaat uit twee afdeelingen: namelijk de fotografie en de afdeeling voor de retouche, de gravure en het etsen. Op de bovenverdieping bevindt zich de afdeeling fotografie met laboratoria. De leeraar dezer afdeeling maakte er ons opmerkzaam op, dat deze afdeeling nietdoelmatig was ingericht. Er zijn te veel ramen met het nadeel, dat de belichting niet goed is, en dat het lokaal des winters te koud en des zomers te warm is. Hij deelde ons mede, dat hij de kunstverlichting de eenig goede acht. Bovenlicht vond hij totaal overbodig. Hij vermeende dat twee ramen, aan beide zijden van het lokaal, voldoende zouden zijn. Hij liet ons vervolgens de laboratoria zien, die geheel donker zijn gehouden. Voor

de chemicaliën, die schadelijk voor de gezondheid zijn, is een afzonderlijk vertrekje, buiten het fotografie-lokaal en in de onmiddellijke nabijheid der buitenlucht ingericht. De afdeeling retouche en gravure is gelijkvloers, onder het fotografie-lokaal. Ook hier zitten de leerlingen met het gelaat naar de ramen. De etsery grenst aan bovengenoemde zaal. De etsbakken zijn zoo ingericht, dat zij in schommelende beweging kunnen worden gebracht. Boven de etsbakken is een soort groote schoorsteen, waardoor de schadelijke dampen op gemakkelijke wijze naar de buitenlucht kunnen ontsnappen.

De zettery is geheel als werkplaats ingericht. In een lokaal van ongeveer 20 Meter in het vierkant, is een soort kantoortje gebouwd, zooals hier te lande voor den corrector of de algemeene leiding wordt aangetroffen. De bokken zijn zoo geplaatst, dat de leerlingen niet aan de zijde staan waar de kast wordt uitgetrokken.

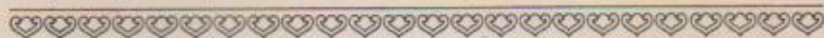
In de drukkerij, zagen wij een vrij groot aantal handpersen op een rij staan. Op onze vraag of deze handpersen nog dienst doen, kregen wij tot antwoord, dat de beginnelingen op deze handpersen het eerste onderwijs in de druktechniek krijgen. De drukkerij is voorzien van snel- en degelpersen. De steendrukkerij heeft, behalve een aantal handpersen, welke in een afzonderlijk lokaal zijn opgesteld,

nog een snelpers, speciaal voor het maken van oplagen. De lettergieterij, de witgieterij en de stereotypie zijn in één lokaal ondergebracht.

De lithografie heeft drie lokalen: één voor schrift-, één voor chromo- en één voor gravure-lithografie. De tafels zijn practisch geplaatst. De leerlingen zitten vlak bij het raam. Aan de Estienne-school wordt ook onderwijs gegeven in de hout- en metaalgravure. De houtgravure wordt in Frankrijk nog gebruikt voor de betere tijdschriften. Het museum bevat verschillende typen van werktuigen uit de geschiedenis der grafische vakken.

Behalve deze Estienne School werd door ons bezocht een nijverheidsschool en een kunstnijverschool, welke inrichtingen geen speciale vermelding behoeven.

DE SINT BRIDE'S FOUNDATION TE LONDEN.

Deze is een openbare instelling. In het gebouw dezer stichting is tevens, als onderdeel, een vakschool voor de grafische vakken ondergebracht. Men deelde ons mede, dat het huidige gebouw niet als school voor de grafische vakken was opgezet en dat het dus geenszins beantwoordt aan billijk te stellen eischen, doch dat een nieuw gebouw in voorbereiding is, waar beter met de eischen

van het onderwijs zullen worden rekening gehouden. De school is ingericht voor dag- en avondonderwijs. Evenals te Parijs en hier ter stede ontvangen de leerlingen op de werkplaats een aantal uren per week dagonderwijs. Tijdens ons bezoek was er vacantie voor de gewone leerlingen en werd er van die gelegenheid gebruik gemaakt tot het geven van onderwijs aan oorlogsinvaliden. De zetterij is groot. Ze biedt ruimte voor ongeveer veertig leerlingen, maar omdat het getal te groot is voor één leeraar, geven in dit lokaal twee leeraren onderwijs. De leerlingen staan aan één-persoonsbokken, met het gelaat naar elkaar toe gekeerd. De bokken zijn zoo geplaatst dat men de kasten aan de zijde, waar niemand staat, uit kan halen. De geriefkasten zijn langs de muren geplaatst. De verlichting laat veel te wenschen over. In een hoekje stonden een tweetal Linotypes in een afzonderlijk lokaaltje en in een ander hoekje troffen we twee keyborden van de Monotype aan.

De St. Bride School heeft twee drukkerij-lokalen. In het eene lokaal staan twee snelpersen: n. l. een stopcilinderpers, benevens een tweetoerenpers met inlegapparaat, en een Caxton-degelpers. In de tweede drukkerij bevinden zich een tweetal stopcilinderpersen met eenige degelpersen: namelijk een Victoria en een Golden Jobber.

De practische zin van den Engelschman bleek wel uit den aard van het werk. Men „werkte” aan de machines, en het werk, dat er gemaakt werd, was geen kunstwerk, doch het zag er knap en degelijk uit. Toen wij de school bezochten, was men bezig aan het bekende Engelsche liefdadigheidsstijdschrift „The Printers Pie”.

In de onmiddellijke nabijheid van de zetterij en drukkerij vindt men een ruim theorie- en voordracht-lokaal. De zitplaatsen zijn amphitheatergewijze geplaatst. Onze geleider merkte op, dat het lokaal veel te hoog en de zitplaatsen, lange rijen banken, niet praktisch zijn.

De bibliotheek is keurig, in eenige afzonderlijke lokalen, ingericht. Een bibliothecaris met een assistente houden de boekerij bij. De wanden in de leeszaal worden ingenomen door boekenkasten en in het midden van de zaal staan twee lange tafels, waarop een groot aantal tijdschriften voor de bezoekers ter beschikking ligt.

Achter deze leeszaal is een tweede lokaal, voor het opbergen van boeken bestemd. Dit lokaal is intusschen ook te klein geworden, deelde onze geleider ons mede. De bibliotheek is volgens het kaartsysteem ingedeeld. In de eerste plaats zijn de boeken ingedeeld volgens de hoofdvakken, en de verschillende technieken van één vak weer in onderafdeelingen. Voor elk onderdeel heeft

men een doos met fiches. Wil men bijv. iets weten omtrent het onderwerp papier, welnu dan zoeke men de afdeeling „papier” op en op de fiches vindt men vermeld, welke literatuur over dit onderwerp ter beschikking van den bezoeker staat. Een groot gemak voor een snuffelaar. In het gebouw der St.-Brides Foundation is een bad-
inrichting en een schouwburgzaal.

De school wordt door ongeveer 1500 leerlingen bezocht.

DE LONDON COUNTY COUNCIL SCHOOL
of photo-engraving and lithography. In de Bolt Court,
een binnenplaats van de Fleetstreet te Londen, is deze
School gevestigd. Het is een ruim en naar de eischen van
den tijd ingericht gebouw. De School staat onder toezicht
van de afdeeling onderwijs van het graafschap Londen.
Alleen zij, die in het bedrijf zijn van de reproductie foto-
grafie, foto-chemigrafie, teekenen, lithografie, graveeren
en drukken kunnen tot de school worden toegelaten. Er
is geen klas voor amateurs. De kunst-afdeelingen zijn
alleen toegankelijk voor reproductie-kunstenaars.

De cursus begint den 27sten September en eindigt den
25sten Juni, maar sommige klassen kunnen voor dien tijd
worden gesloten, tenzij afgekondigd wordt dat de cursus

wordt voortgezet. Personen onder de 17 jaar worden niet toegelaten, tenzij zij voldoende voorbereidend onderwijs hebben genoten. De dagschool geeft een volledige opleiding voor lijn-, halftoon- en driekleurendruk autotypie. Deze omvat alle takken van negatief-maken, van drukken en etsen, monteeren en proeftrekken. Bovendien wordt er handels-fotografie geleerd en het maken van negatieven en positieven voor fotogravure, collotype en fotolithografie. Er wordt ook onderwijs gegeven in fotogravure, zoowel vlak- als rotatiedruk, en in de lithografie. De jongensdagschool is voor leerlingen van 13 en 15 jaar. Ze moeten een zekere voorontwikkeling hebben. Er wordt vijf dagen per week onderwijs gegeven, van 9 of 10 uur 's morgens tot 1 uur, en van 2 tot 5 uur. Het doel van deze jongensdagschool is een voorloopige opleiding te geven in de foto-chemigrafie. Het onderwijs omvat het zuivere handelswerk en het wetenschappelijk en artistiek onderwijs bepaalt zich er toe om een goede basis te geven tot verdere ontwikkeling.

De leerlingen maken een proeftijd door van 3 maanden. Blijkt het, dat ze niet geschikt zijn voor het vak, dan worden zij ontslagen. De cursus duurt twee jaar. Daar de gereedschappen, werktuigen en de inrichting der school in overeenstemming zijn met de gewone werkplaatsen,

krijgt de leerling onderricht als in de praktijk. Bovendien ontvangen zij de beginselen van schei- en natuurkunde, en om de leerlingen voor te bereiden voor de kunstzinnige zijde van het vak, wordt hun ook het daarvoor noodige onderwijs in teekenen gegeven.

Behalve deze twee technische scholen, bezochten wij de zetmachineschool van de Monotype-Corporation en die van de Lynotype and Machinery-Comp., alwaar men ons met de meeste bereidwilligheid omtrent inrichting en onderwijs inlichtte.

Verder werd nog een nijverheidsschool en een kunstnijverheidsschool bezocht. Deze nijverheidsschool is een meisjesschool. Keurig is deze school ingericht met een mooie eetzaal en recreatie-lokaal, waarin de leerlingen aan muziek en gymnastiek kunnen doen. De kunstnijverheidsschool is van de meest moderne hulpmiddelen bij het onderwijs voorzien en ook hier vonden wij een fraaie en doelmatige inrichting.

STAATLICHE GEWERBE-SCHULE TE HAMBURG.
Een kolossaal gebouw de Staatliche Gewerbe-Schule te Hamburg. 't Is in hoofdzaak een nijverheidsschool, waar

de leerlingen uit de bedrijven een heelen dag per week de school bezoeken. In het hoofdgebouw bevindt zich op de bovenverdieping de afdeeling portret-fotografie en de steendrukkerij. De directeur deelde ons mede, dat het praktisch onderwijs in de portret-fotografie slechts demonstratief is, bij gebrek aan de noodige hulpmiddelen. De leeraar werkt en de leerlingen mogen helpen. Zelf doen kunnen de leerlingen niet. De school wordt bezocht door een zeventhonderd leerlingen. Er is ook een avondschool aan verbonden. De steendrukkerij maakte een prettigen indruk. Er heerschte regelmaat en orde. Oorspronkelijk was het gebouw te groot voor school. De overbodige ruimte werd in beslag genomen door een hoogere burgerschool en een museum. Toen echter het aantal leerlingen der nijverheidsschool zich gestadig uitbreidde, werd de burgerschool overgebracht naar een ander gebouw, maar het museum had zich zoo vastgenesteld in het gebouw der Staatliche Gewerbe Schule, dat het er niet uit te krijgen is. De afdeeling lithografie werd daarom overgebracht naar een ander gebouw. De leeraar dezer klas deelde ons mede, dat door de tijdsomstandigheden de eerste en de tweede klasse samen waren gevoegd. Hetzelfde was geschied met de derde en vierde klas. Het samenvoegen dezer klassen is vooral voor de theoretische lessen een

groot bezwaar. De klas, welke we aantroffen bij ons bezoek, bestond uit lithografie en chemigrafie. De lithografen waren aan het werken op den steen, de chemigrafen teekenden. In het eerste leerjaar ontvangen de lithografen, chemigrafen en steendrukkers klassikaal teekenonderwijs. Er wordt begonnen met lijnteekeken: horizontale en verticale lijnen, onder een hoek van 45 en 60 graden enz., cirkels en figuren uit deze lijnen gevormd. Daarna ontvangen de leerlingen handteekenen. Ze beginnen met het teekenen van een eenvoudig doosje. Bij voorkeur laat men ze teekenen naar voorwerpen uit het dagelijksch leven, bijv. een cigarettendoos en dergelijke. Daarna wordt het doosje met geopend deksel geteekend.

Intusschen ontvangen de leerlingen onderwijs in de eenvoudigste meetkundige figuren in verband met de meest gebruikelijke etiketten-vormen. Verder wordt onderwijs gegeven in de beginselen van de perspectief en projectie. De leerlingen der hoogere klassen mogen ontwerpen maken voor gebruiks-drukwerk. Verschillende voorwerpen uit het dagelijks leven gebruiken ze als motief.

De afdeeling typografie en boekbinden zijn ondergebracht in een ander gebouw, in de Büchmannstrasse. Hier geeft de bekende vakschrijver Friedrich Bauer onderwijs aan de zettlersleerlingen. Tijdens den oorlog was het

materieel weggehaald. Maar ook in normale tijden biedt de zetterij plaats voor hoogstens 8 leerlingen en daar het aantal zettlersleerlingen in de honderden loopt, kunnen enkele leerlingen slechts praktisch werk maken. De heer Bauer deelde ons mede, dat voor het praktijkwerk „vrijwilligers” werden gevraagd. Vroeger werd een aantal leerlingen hiervoor aangewezen, doch de ervaring had geleerd, dat het beter was daarvoor leerlingen te nemen, die zich vrijwillig beschikbaar stelden.

De drukkerij bevatte slechts één degelpers. De snelpers, was tijdens den oorlog weggehaald.

De drukkers- en bindersklas had den morgen, waarop wij deze school bezochten, geen practische lessen. De leerlingen kregen teeken- en projectie-onderwijs.

De heer Bauer liet ons het werk van de zettlers- en drukkersleerlingen zien. Het werk der drukkersleerlingen bestond in het toestellen van autotypieën en drie-kleuren-drukken. De zettlersleerlingen krijgen onderricht in het typografisch schetsen van den heer Bauer. Er was natuurlijk een groot onderscheid in de vruchten van dit onderwijs. Zij die iets voor ondergrondsniijden gevoelen krijgen daarin onderricht. Maar de heer B. voelt daarvoor niet veel.

DE STAATLICHE KUNSTGEWERBE-SCHULE.

De Staatliche Kunstgewerbeschule aan het Lerchenfeld te Hamburg is wel de mooiste en meest grootsche school, welke we hebben gezien. De Hamburgsche kunstnijverheidsschool bestaat reeds sinds 1896. Ze had toen nog geen eigen gebouw, maar de reusachtige opbloei van het kunstambacht maakte het noodzakelijk, dat er een eigen gebouw werd gesticht. Professor Richard Meyer werd in 1905 tot directeur der kunstnijverheidsschool benoemd, die een algemeen programma vaststelde. Vervolgens werd een commissie vastgesteld. Deze commissie had tot taak de verschillende onderwijs-inrichtingen in andere steden te bestudeeren en uit deze studies werd het plan voor een nieuw gebouw ontwikkeld. Den 4den Mei 1910 gaf de gemeenteraad van Hamburg zijn toestemming tot den bouw der school. Eén miljoen negenhonderd vijf en tachtig duizend driehonderd mark werd voor dit doel toegestaan, waarvan M. 1.690.300 voor het gebouw en M. 295.000 voor de leermiddelen en het meubilair.

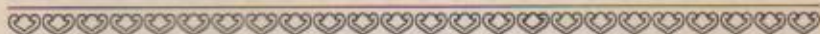
Schitterend hebben de bouwmeesters en de directeur zich van hun taak gekweten.

Het project werd uit nuttigheidsoverwegingen zoo gemaakt, dat de lokalen alle uitnemend daglicht ontvangen. Het schitterend interieur der kunstnijverheidsschool moet

ongetwijfeld op de leerlingen een zeer gunstigen indruk teweeg brengen, want goed voorgaan doet goed volgen. Voor alle grafische technieken heeft men een algemeene afdeeling voor het ontwerpen van grafisch werk, welke onder leiding van twee grafische kunstenaars staat. De vak-klassen hebben tot doel jonge vaklieden, die reeds een praktischen leertijd achter den rug hebben, een verdere praktische en theoretische ontwikkeling te geven en hun teekenvaardigheid te veredelen, opdat ze later hun vak zóó beheerschen, dat ze als zelfstandige meesters, werkmeesters of teekenaars, hun beroep kunnen uitoefenen. De dagcursussen worden gegeven van acht uur 's morgens tot drie of vier uur 's middags. Aanvullingsonderwijs wordt gegeven van zeven tot negen uur 's avonds. Het volledige onderricht omvat drie tot vier halve jaren, doch gezellen kunnen voor korteren tijd onderwijs ontvangen, voor zoover zij zich in hun vak willen bekwamen. Ze kunnen evenwel ook langer de school bezoeken als ze iets voelen voor hun verdere kunstzinnige ontwikkeling. De leerlingen mogen ook aan de lessen in de literatuur-, cultuur- en kunstgeschiedenis deelnemen. Er worden ten hoogste twaalf leerlingen voor elke werkplaats der school aangenomen. In het letterzetten en boekdrukken ontvangen letterzettersgezellen onderwijs in de artistieke

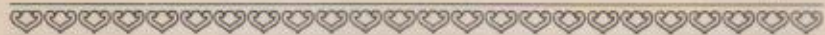
zijde van het vak. Teekenaars kunnen er evenwel praktisch het zetten leeren, teneinde hun teekeningen aan de praktijk van den boekdruk te doen aansluiten. De leerlingen genieten onderwijs in boek- en smoutwerk en het drukken in artistieken en praktischen zin. In nauw verband met het werkplaats-onderwijs wordt het teekenonderricht gegeven, naargelang der begaafdheid van de leerlingen en het doel, hetwelk ze zich voor oogen stellen. De fotografie- en reproductie-klasse kan worden gevolgd door allen, die in deze vakken belang stellen. Het lithografisch onderwijs omvat de toepassing van verschillende technieken op steen en op metaal, zoowel de directe steenteekening als het fotografisch overbrengen van teekeningen voor reproductie-doeleinden. Bij het onderwijs in den steendruk worden de moderne drukmethoden in verbinding met de fotografie zoowel op steen, zink en aluminium in practijk gebracht. Het zinketsen omvat de vervaardiging van onderscheidene etsingen naar teekeningen in lijn-, schaaft- en krijtmanier en het gereed maken van de cliché's voor de boekdrukkers. Het onderwijs in de autotypie bestaat in het vervaardigen van verschillende opnamen met gebruikmaking der onderscheidene rasters. Verder wordt er nog les gegeven in licht- en koperdruk, fotogravure en fotografie. De afdeeling boekbinden is een leer- en tevens een

onderzoek-inrichting voor boekbindersgezellen, die in de verschillende takken van het boekbinden in artistieken zin een hooger en graad van ontwikkeling willen bereiken. Voor binders bestaat tevens gelegenheid, om zich in het teekenen te bekwamen en het graveeren te leeren, ten-einde hun eigen stempels te kunnen snijden.

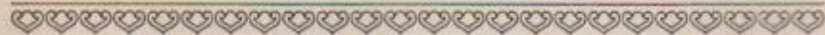

TECHNIKUM FÜR BÜCHDRUCKER TE LEIPZIG.
Julius Mäser was een der eersten, die zich de praktische opleiding van typografen tot taak stelde. Dit Technikum neemt dan ook in het grafisch onderwijs een aparte plaats in. Het is een particuliere instelling, die naast de drukkerij als handelszaak, 'n school heeft. Zoons van boekdrukkers-patroons kunnen daar hun opleiding krijgen. Het Mäser technikum dient tevens, om jongens op te leiden voor de gezellenproef. Deze inrichting heeft nu een afzonderlijke afdeeling als gevolg van den oorlog. Nu er verschillende officieren worden afgedankt, die tevens verwant zijn aan boekdrukkerij-bezitters, vinden zij op deze school gelegenheid zich de kennis eigen te maken, om zich met de leiding eener drukkerij te belasten. De particuliere drukkerij is gescheiden van de school. Dit moest, omdat de collega-boekdrukkers de inrichting Mäser anders

zouden beschuldigen van oneerlijke concurrentie. De leerlingen hebben een groote zetterij en een teekenzaal, terwijl ze in de drukkerij verschillende machine-typen kunnen leeren kennen. Verder is er aan verbonden een zetmachine, een binderij met machines en een stereotypie.

DE FACHGEWERBE-SCHULE DER STAD LEIPZIG. In de onmiddellijke nabijheid van het Buchgewerbehaus is de Nijverheidschool voor de leerlingen, die reeds in het grafische bedrijf werkzaam zijn. De leerlingen bezoeken, evenals op dergelijke scholen in andere plaatsen van Duitschland, twee halve dagen per week de school. Ze ontvangen naast een theoretische opleiding een praktische aanvulling en voortgezet lager onderwijs. De zettlersleerlingen krijgen bovendien onderwijs in het zetten van vreemde talen. Wij woonden een les bij, waar de onderwijzer met de leerlingen het zetten van de Fransche taal behandelde. Het ging hierbij hoofdzakelijk over het juiste afbreken van woorden en de leerlingen gaven duidelijke antwoorden op de aan hen gestelde vragen. Dit onderwijs is vooral voor zettlersleerlingen uitnemend.

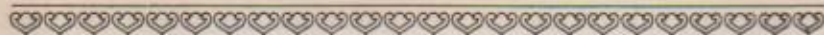

AKADEMIE FÜR GRAPHISCHEN KÜNSTE UND Buchgewerbe te Leipzig. We zouden deze academie kunnen vergelijken met de Amsterdamsche academie voor beeldende kunsten, in zooverre dat te Leipzig uitsluitend de grafische kunst wordt onderwezen. Het werk dezer academie staat op een zeer hoog standpunt. Het doel dezer instelling is niet het vormen van bekwame technici, maar het vormen van kunstenaars, die eenigen kijk hebben op de grafische technieken. Hoofdzak zijn de kunst- en kunsthistorische vakken, zooals teekenen, anatomie, projectie, perspectief, kunstgeschiedenis en ontwerpen. De geheele technische installatie is natuurlijk in overeenstemming met dit doel: vrij primitief. De fotografische afdeling is evenwel keurig ingericht. De inrichting van het grootsch opgezette gebouw kan evenwel niet in vergelijking treden met de jongere grafische kunst-inrichting te Hamburg, maar Leipzig is 't centrum der boekenwereld en de Leipziger grafische academie neemt inderdaad een voorname plaats in.

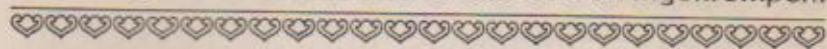
BUCHHÄNDLER-LEHRANSTALT TE LEIPZIG. Leipzig is de boekenstad bij uitnemendheid en de hoofdstad van Saksen heeft een vermaarden naam op het

gebied van den boekhandel. Het kan dan ook bijna niet anders of de opleiding moet hiermede gelijken tred houden. De school voor den boekhandel in het Deutsches Buchhändlerhaus, Platostrasse 1a te Leipzig is een inrichting van beteekenis. De lokalen zijn ruim en de school beschikt voor een flinken staf van leeraren. Niet minder dan negentien vakken worden er onderwezen. De vakken, die door alle leerlingen moeten worden gevolgd, zijn de hierna volgende: 1. Duitsche literatuur, 2. Wereldliteratuur, 3. Kennis der wetenschappen, 4. Kennis der grafische technieken, 5. Bedrijfsleer voor den boekhandel, 6. Wetgeving op het gebied van den boekhandel, 7. Staathuishoudkunde, 8. Maatschappelijke verhoudingen, 9. Boekhouden, 10. Duitsche correspondentie, 11. Geschiedenis van den boekhandel, 12. Kunstgeschiedenis, 13. Muziekgeschiedenis. De zoogenaamde vrije vakken zijn: 1. Fransch, 2. Engelsch, 3. Latijn, 4. Kunstschrift, 5. Stenografie en 6. Machineschrijven. De leerlingen, die in den boekhandel werkzaam zijn, moeten twee halve dagen per week de school bezoeken. Toen wij de school bezochten troffen wij een groote klas oorlogs-invaliden aan, die het onderwijs volgden.

LEHR- UND VERSUCHSANSTALT KLIMSCH & CO.
Frankfort a/M. Deze inrichting heeft in Holland een
goeden naam. Ze is echter niet meer wat ze geweest
is. Door verschillende omstandigheden heeft men de
school zeer moeten beperken. De werklieden-organisaties
zagen in de leerlingenopleiding voor de foto-chemigra-
fische bedrijven een groot gevaar. Ook van de zijde der
patroons vond ze niet veel bijval, omdat de leerlingen zich
zelfstandig gingen vestigen en zodoende het aantal
concurrenten vergrootten. Thans bepaalt deze inrichting
zich nogslechts tot het nemen van proeven en tot het zeer
beperkt opleiden van jongelui, wier ouders een zaak
hebben op foto-chemigrafisch gebied. Tengevolge dezer
beperking is het aantal schoollokalen ook ingekrompen.

GRAFISCHE AFD. DER KUNSTGEWERBESCHULE.
In Frankfort heeft men thans een scheiding gemaakt
tusschen bedrijf en kunst. Deze school heeft dan ook
alleen ten doel hen op te leiden, die zich meer tot de
artistieke zijde van de grafische bedrijf voelen aange-
trokken. Aan de school zijn twee leeraren verbonden:
één voor den boek- of hoogdruk en één voor den vlak-
en diepdruk. De vakopleiding, het technische gedeelte

us, wordt eigenlijk slechts voor zoover beoefend als het noodzakelijk is voor de aanstaande grafische kunstenaars, om zich er in technisch te kunnen uitdrukken. Voor het ontwerpen maken de leerlingen in den aanvang gebruik van gekleurde papiersoorten. Zodoende leeren ze kleuren kleurproportie-samenstellingen. Ze bederven hun ontwerp niet als de genomen kleur niet bevalt en ze krijgen inzicht van de werking der gekozen kleurvlakken. We zagen er schitterende resultaten voor reclame- biljetten en andere grafische gebruikskunst. Dit papierplakken troffen we ook in Hamburg aan, doch daar gebruikten de kinderen het voor hun fantasieën. Ook die resultaten waren inderdaad verrassend.

STÄDTISCHE GEWERBE-SCHULE TE FRANKFORT.
Boven den ingang der Gewerbeschule staan de woorden van Goethe:

Wie zal meester zijn? Die wat uitvindt.

Wie zal gezet zijn? Die wat kan.

Wie zal leerling zijn? Iedereen.

De Städtische Gewerbeschule te Frankfort is het mooiste nijverheidsschoolgebouw, dat we hebben gezien. Bij het binnentreden heeft men geen trappenhuis, doch een

ruime hal. In deze hal zijn, in fraaie vitrines tentoongesteld, de onderscheidene technieken, welke aan deze school worden onderwezen. Terzijde van de vestibule is een fietsen-bergplaats. De trappen van graniet, één aan beide zijden van den hal, maken een grootschen indruk. In de gangen bevinden zich, bij elk lokaal, de garderobes, door een fraai hek afgesloten. Eveneens zijn in de gangen kasten voor het opbergen van teekenbord, teekenhaak en driehoeken. Tusschen de lokalen is een kamertje voor den leeraar, hetwelk tevens zijn magazijn is. De centrale leeraarskamer grenst aan de bibliotheek. Bij de school is een tuin, waar men 's zomers de bloemen en planten kan halen voor het natuurteekenen. De groote gehoorzaal wordt ook aan particuliere verhuurd voor bijeenkomsten en feestgelegenheden. Als men in aanmerking neemt, dat zeventuizend leerlingen deze school bezoeken, zoowel tandtechniekers als behangers en stoffeerdere, schilders, smeden, typografen, enz., dan kan men zich indenken, welk een omvang zoo'n gebouw moet hebben. Aanvankelijk was men voornemens den eenen vleugel te benutten voor de grafische en de andere voor de andere vakken. Doch praktische overwegingen stonden de uitvoering van dat plan in den weg. De grafische afdeeling is eigenlijk

nog in wording. De directeur der school, de heer Th. Walter, een voortvarend man, was juist bezig met een reorganisatie plan. Tijdens ons bezoek aan de school was men bezig de drukkerij en de zetterij te installeeren. De zetterij biedt plaats voor 18 leerlingen en in de drukkerij bevindt zich een drietal machines. Een inrichting voor het stempelsnijden en lettergieten was in voorbereiding. De binderij bevindt zich in het keldervertrek. Bovendien is aan de school een lithografie verbonden. De school dient, zooals de naam reeds aanduidt hoofdzakelijk voor de verdere ontwikkeling der leerlingen, die reeds op de werkplaats werkzaam zijn. Het onderwijs is gesplitst in twee afdeelingen. Afdeeling I, de Verplichte afdeeling, moet volgens de plaatselijke Frankforter voorschriften door de leerlingen in den regel drie jaren, maar minstens tot het einde van het schooljaar worden bezocht in het jaar, waarop ze hun zeventiende levensjaar hebben volbracht. Het aantal verplichte schooluren bedraagt acht uur wekelijks. Alle leerlingen kunnen zich laten inschrijven voor de afd. dagschool. De dagschool omvat een voorbereidende en een dagklas. Het aantal verplichte les-uren bedraagt 32. Op aanvraag is ook een verschuiving of een ontheffing van enkele uren mogelijk. Men heeft bovendien nog avondcursussen, welke de

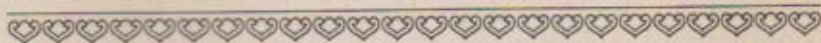
leerlingen, gezellen en meesters gelegenheid bieden naast hun beroepbezigheden, vaardigheid en kennis in de volgende vakken te verkrijgen: stijlleer en kunstgeschiedenis, vormenleer, kleurenleer, natuur- en scheikunde, anatomie, perspectief en handteekenen.

DE FACHGEWERBE-SCHULE TE DRESDEN.
Onder leiding van den heer G. Pöttsch is 't onderwijs aan deze school zoo practisch mogelijk ingericht. Duitschland maakt een moeilijken tijd door en het onderwijs in de grafische vakken heeft daaronder eveneens te lijden. Hoewel de leider der school, zooals wij reeds opmerkten, het onderwijs zoo practisch mogelijk heeft ingericht, is men in de school voor de typografie in de Marschallstrasse aangewezen op uitsluitend teeken- en theorethisch onderwijs. De leerlingen krijgen dus allen nog maar theoretisch onderwijs in het zetten en drukken. Met het oog op de beschikbare ruimte wordt het onderwijs van half-vijf 's middags tot zeven uur 's avonds gegeven. Voor de leerlingen der eerste klasse hadden de drukkerijen der Dresdener Nachrichten en de Dr. Guntzschen stichting hun werkplaatsen gedurende drie avonden per week beschikbaar gesteld. De school bestaat reeds 32 jaar.

Dat men in dit veeljarig bestaan veel geleerd heeft, spreekt vanzelf, en uit de werkstukken blijkt dit dan ook duidelijk. We werden door den vriendelijken leider, den heer Pöttsch, in de gelegenheid gesteld de werkstukken der leerlingen aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen en het komt ons voor, dat de manier, waarop aan deze school onderwijs gegeven wordt, als een vingerwijzing kan dienen hoe in gemeenten, waar het niet mogelijk is machines, gereedschappen en werktuigen aan te schaffen, het onderwijs zoo vruchtdragend mogelijk kan worden ingericht. In de teekeningen, die de bindersleerlingen moesten maken, was zooveel mogelijk neergelegd, welke moeilijkheden ze te overwinnen zullen hebben bij de goede uitoefening van hun vak. Ook de teekeningen der zettelsleerlingen waren uitsluitend een verduidelijking van hun theoretisch onderwijs. Had bijv. de leeraren in het letterzetten het over de boekpagina, en in verband daarmee over de sprekende hoofdregels, over de pagina-cijfers, over het inspringen, over de sierlijsten, de initialen de kantteekeningen enz., de leerlingen maken de teekeningen, waarin deze moeilijkheden worden opgelost. Elke stap, die ze verder doen in de techniek van hun vak, wordt door hen in een teekening vastgelegd. De teekeningen, welke de drukkersleerlingen maakten, hebben ook

hoofdzakelijk het doel hen vertrouwd te maken met de toepassing der kleuren. Bovendien bestaat hun practisch werken in het mengen der boekdruk-inkten en in het pikeeren. Het mengen van de boekdruk-inkten geschiedt naar bepaalde kleurvoorbeelden. Op een vel wit papier worden verschillende strookjes gekleurd papier geplakt en nu is het de taak van den leerling de kleuren dier opgeplakte strookjes zoo getrouw mogelijk na te bootsen. Is hem dat gelukt, dan rolt hij op een wit velletje papier de gevonden kleur, knipt een strookje van het van kleur voorziene papier af en plakt het naast het gekleurde strookje, waarvan hij de kleur door mengen moet bereiken. Deze methode schijnt ons zeer practisch toe. De leerlingen ontvangen alle onderwijs in de Duitsche taal, rekenen en „burgerkunde”, terwijl de leerlingen der hoogste klasse boekhouden leeren. Er bestaat bovendien een „vrijwillige” cursus in de Fransche taal.

FACHGEWERBE-SCHULE FÜR BUCHBINDER
te Dresden. Deze school is in 1906 opgericht en heeft bij den aanvang van het jaar 1921 haar zelfstandigheid verloren. Ze is nu opgenomen in de vierde school voor vak- en voortgezet onderwijs. Toen wij in Dresden waren, was men juist

met de inrichting der praktijk-lokalen bezig, zoodat wij het het onderwijs niet voldoende konden beoordeelen. Voor het werkplaats-onderwijs zijn vier leeraren aan de school verbonden. Naast het onderricht in de praktijk van het vak, ontvangen de leerlingen voortgezet lager onderwijs. De school heeft nu drie klassen: de eerste telt 26, de tweede telt 23 en de derde klasse telt 24 leerlingen. De leerlingen ontvangen wekelijks 8 uur per week onderwijs. De boekbindersvakschool te Dresden heeft in den loop der jaren een gunstigen invloed op het bedrijf uitgeoefend. Thans zijn als praktijk-leeraren aan de school verbonden de heeren Beck, Katzschke, Köhler en Röhl. Men koestert de verwachting, dat deze hervorming van het onderwijs het vak ten goede zal komen.

HANDWERKER- UND KUNSTGEWERBE SCHULE
te Barmen. Het doel dezer Handwerkers- en Kunstnijverheidsschool is de kunst en tevens de nijverheid te dienen. Bij het binnentreden heeft men een trappenhuis, dat op een schitterende manier is opgelost. De wanden van 't trappenhuis zijn op smaakvolle wijze versierd met de proeven van verschillende illusstratie-methoden. Het geheel maakt een prettigen, rustigen indruk. De werkplaatsen zijn ruim

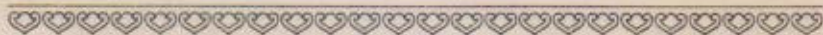

en goed van werktuigen en machines voorzien. De grafische afdeling van deze polytechnische school beoogt knappe en in de praktijk van het leven bruikbare arbeidskrachten, zoowel gezellen als meesters, te vormen in dag- en avond-cursussen, voor alle takken der grafische nijverheid, zooals lithografie, grafisch teekenen en ontwerpen, steendruk, boekdruk, foto-chemie. Dit oogmerk tracht ze te bereiken door den smaak te ontwikkelen in de teeken-, schilder- en ontwerp-klassen, en een grondige technische ontwikkeling in de werkplaatsen der school. Tot de vakklassen worden alleen zij toegelaten, die een bewijs kunnen overleggen, dat ze minstens een twee-jarigen praktischen leertijd achter den rug hebben. Bij uitzondering worden leerlingen jonger dan zeventien jaar aangenomen. Het theoretisch onderwijs kan gevolgd worden door leerlingen, die den veertienjarigen leeftijd hebben bereikt. De duur van den te volgen dagcursus hangt af van de technische ontwikkeling van den leerling en het doel, hetwelk hij beoogt, maar hij bedraagt minstens een jaar. Voor de patroonszons bestaat een aparte cursus. Deze cursus geeft een algemeen inzicht in de grafische technieken. De leerlingen kunnen ook de avond-cursussen volgen in de algemeene handelswetenschappen. Aan de Barmer school wordt groote waarde gehecht aan het

en goed van werktuigen en machines voorzien. De grafischeafdeelingvandeze polytechnische school beoogt knappe en in de praktijk van het leven bruikbare arbeidskrachten, zoowel gezellen als meesters, te vormen in dagen avond-cursussen, voor alle takken der grafische nijverheid, zooals lithografie, grafisch teekenen en ontwerpen, steendruk, boekdruk, foto-chemie. Dit oogmerk tracht ze te bereiken door den smaak te ontwikkelen in de teeken-, schilder- en ontwerp-klassen, en een grondige technische ontwikkeling in de werkplaatsen der school. Tot de vakklassen worden alleen zij toegelaten, die een bewijs kunnen overleggen, dat ze minstens een twee-jarigen praktischen leertijd achter den rug hebben. Bij uitzondering worden leerlingen jonger dan zeventien jaar aangenomen. Het theoretisch onderwijs kan gevolgd worden door leerlingen, die den veertienjarigen leeftijd hebben bereikt. De duur van den te volgen dagcursus hangt af van de technische ontwikkeling van den leerling en het doel, hetwelk hij beoogt, maar hij bedraagt minstens een jaar. Voor de patroonszoons bestaat een aparte cursus. Deze cursus geeft een algemeen inzicht in de grafische technieken. De leerlingen kunnen ook de avond-cursussen volgen in de algemeene handelswetenschappen. Aan de Barmer school wordt groote waarde gehecht aan het

maken van ontwerp-schetsen door de zetttersleerlingen en dit wordt als een der voornaamste middelen beschouwd tot het vormen van een zelfstandig oordeel. Vooral wordt de nadruk gelegd op het schrijven van drukletters, opdat de leerling later gemakkelijk een ontwerp-schets van zwart-wit-werking kan maken. De boekdrukkersleerlingen ontvangen hoofdzakelijk onderwijs in de praktijk van het drukken. De zettters- en drukkersleerlingen krijgen ook onderwijs in het prijsberekenen. Voor de lithografen wordt van het standpunt uitgegaan, dat de lithograaf in den regel niet zelf zijn ontwerp maakt. Het smaakgevoel van den lithograaf-leerling wordt zooveel mogelijk ontwikkeld, om het ontwerp in alle onderdeelen te begrijpen: nl. wat vorm, kleur en technische uitvoering betreft. Deze ontwikkeling poogt men te bereiken door oefening en door het nauwkeurig weergeven van vormen en kleuren, welke men in de natuur aantreft: kleurige bloemen en vruchten, gereedschappen en dieren. Verder in het nauwkeurig teekenen met zwart krijt, potlood en pen, het aquarelleeren en het schilderen met olie- en temperaverf. De zin voor het ornament wordt bevorderd door het ontwerpen van ornamenten en het teekenen van historische ornamentiek. Ook aan 't schrijven van schrift wordt groote waarde van de lithografen toegekend, terwijl de leerlingen

bovendien onderwijs in de perspectief ontvangen. De opleiding de steendrukkers-leerlingen heeft ten doel de zuivere weergave van het ontwerp in kleur- en toonwaarde. Hiervoor, en ook om den leerling in staat te stellen correcties op steen zelf uit te voeren, worden alle lithografische werkzaamheden op eenvoudige wijze beoefend. De ontwikkeling van den vorm- en kleurensmaak bij den steendrukkersleerling tracht men te bereiken door eenvoudige teeken- en kleuroefeningen. Verder ontvangen de leerlingen onderwijs in de praktijk van het steendrukken. De leerlingen der chemigrafie krijgen onderwijs in de reproductie-fotografie, het etsen en het retoucheeren. Het doel van dit onderwijs is: het juist en natuurgetrouw reproduceeren van de origineelen door fotografie, fotolithografie en metaal-etsen. Teneinde dat te bereiken wordt naast de praktijk van het vak, onderwijs gegeven in het teekenen en in kunstgeschiedenis. Verder bestaat aan deze school een afdeeling voor 't maken van grafische ontwerpen voor handel en nijverheid.

STATNI ADBORNKA SKOLA GRAFICKA TE PRAAG.
Praag is een stad rijk aan historische monumenten, met een schitterend natuurschoon, met een prachtige, breede,

snelstroomende Moldau, die als een flikkerend lint door de stad slingert. Het schijnt of die bekoorlijke omgeving aan 't Tsjechische volk de inspiratie geeft tot eigenaardige, typische en hoogstaande kunstuitingen. Het Tsjechische volk heeft donkere dagen gekend, toen de knellende band van den overweldiger 't benauwde. Maar de louteringen van den tegenspoed heeft het volk een hooge moreele kracht gegeven, welke op verrassende wijze tot uiting komt nu het frank en vrij is en de ketens der vreemde overheersching zijn verbroken.

Over het algemeen bestaat nog de meening, dat het Tsjechische volk schreeuwerig, rumoerig en achterlijk is. Die indruk is gewekt toen het Habsburgsche huis nog regeerde en het krantenlezend publiek via Weenen zijn oordeel over Tsjecho-Slowakije kon vormen. Zij, die wel beter wisten, namen mededeelingen uit die bron, dan ook niet ernstig op, maar hoeveel waren dat?... Het Tsjechische volk is kunstzinnig en heeft een eigen cultuur. Dit werd in 1914 door de Bugra te Leipzig erkend, toen het grafische vakonderwijs te Praag op die internationale grafische tentoonstelling de hoogste onderscheiding mocht verwerven met zijn inzending. Praag beschikt over een school voor boekbinden, met praktijk-werkplaatsen, een school voor de fotografie en

reproductie en een school voor de typografie. Deze takken der grafische nijverheid zijn verspreid over verschillende gebouwen. Zoo zijn de werkplaatsen voor de typografie bijvoorbeeld geïnstalleerd in een zaal van een museum. De onderwijs-inrichting voor boekbinders is in een ander gedeelte der stad. Men kan zien, dat men te Praag met geëstdrift aan het werk is, om door goed onderwijs de nijverheid te bevorderen. Bovendien heeft men een grafische afdeling aan de academie. Bij het bezoeken van een technische school trof ons de teekenmethode, welke daar wordt gevolgd. Het teekengereedschap van de leerlingen bestaat slechts uit: een teekenbordje, een vel papier, een gewone schrijfpenn en een potje gewone schrijfkinkt. De leerlingen kunnen dus niet radeeren. Elke lijn blijft staan. Er werden inderdaad verrassende resultaten bereikt. Verder werd door ons een meisjesschool bezocht, die smaakvol en prettig is ingericht met een keurige recreatie-lokaal, waar ook voor het verder lichamelijk welzijn der leerlingen wordt gezorgd.

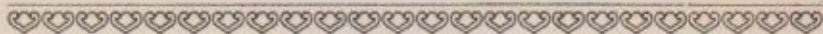
EEN NABETRACHTING OVER DE STUDIEREIS.
Het Nederlandsche volk mag graag smalen op zichzelf. Dit heeft zijn goede zijde, omdat het dan de oogen wijd open

houdt voor het goede dat aan den anderen kant van onze grenzen gedaan wordt. Wij hebben op onze studiereis veel geleerd en een ruimeren kijk gekregen op de organisatie van het grafische onderwijs in het buitenland, maar wij hebben tot onze groote vreugde kunnen constateeren, dat wij op vakonderwijsgebied niet jaloersch behoeven te zijn op het buitenland. Naast de goede eigenschap van den doorsnee Hollander om op zichzelf te smalen, heeft hij nog een groote mate van bedachtzaamheid. Hij moet doorgaans nog eens wikken en wegen, de zaak van verschillende kanten bekijken, om dan toch de handen uit de mouwen steken. Maar als hij dan ook de handen uit de mouwen steekt, dan doet hij dat gewoonlijk wel solide en goed, zonder veel omslag en groote gebaren. Het nijverheidsonderwijs is in ons land uitnemend georganiseerd als wij een blik over de grenzen kunnen slaan en een vergelijking kunnen maken. Maar de jarenlange ervaring op het gebied van het grafisch onderwijs onzer bureu kan ons toch van veel nut en profijt zijn. En met warme erkentelijkheid kunnen wij zeer zeker getuigen, dat onze zusterinrichtingen hier te lande en in het buitenland ons met de meeste bereidwilligheid hebben voorgelicht en ons zooveel als in haar vermogen was, hebben bijgestaan. De tal van gegevens, die wij hebben ontvangen, hopen

wij als waardevol materiaal ten dienste van ons grafisch onderwijs te gebruiken en als wij eenmaal het groote voorrecht mogen hebben, te beschikken over een gebouw het Amsterdamsche grafische vakonderwijs waardig, dan zullen wij een dankbaar gebruik maken van de ervaringen, welke wij in ons eigen land en in het buitenland opgedaan hebben. Dan hopen wij in de gelegenheid te zijn, om allen, die ons van dienst zijn geweest, de voldoening te schenken van hun onbaatzuchtige hulp en voorlichting ten dienste van het grafische vakonderwijs.

Amsterdam, Juni 1922.

L. RONNER

1

GEDRUKT TER
AMSTERDAMSCHÉ
GRAFISCHE SCHOOL.

